

της τὸ ἀληθές καὶ συνησθάνετο ἐν τοῖς μυχοῖς τῆς ἑλληνικῆς του καρδίας ὅλην αὐτῆς τὴν καλλονὴν καὶ τὴν δύναμιν.» (*)

Μὲ αὐτὰ τὰ «ὡς ἄλλοι» καὶ τὰ περὶ «λεξιλογίων καὶ ἀναγνωσμάτων» ὁ Ἄγγελος Βλάχος ὑπονοεῖ τὸν Βαλαωρίτη πού τιμᾷ ὁ Ροῖδης, καὶ πού ἐμφανέστερα ἀκόμη ὑπονοεῖ στὴ μελέτη τῆς γιὰ τὸν Τερτσέτη ὅπου ἡ ἴδια ἐπίκριση γιὰ τοὺς νοθευτὲς τῆς γνήσιας δημοτικῆς ἀπαντᾶται σχεδὸν μὲ ταυτολεξία: «... δὲν συνέταξεν ὡς ἄλλοι — γράφει ὁ Β. γιὰ τὸν Τερτσέτη — διὰ πολλῶν κόπων καὶ σπουδῆς παντοδαπὴν ἐν σχήματι λεξιλογίου συναγωγὴν πάσης παραδόξου καὶ σπανίας δημοτικῆς λέξεως, ἀπομνημονευθεῖσης ἐδῶ ἢ ἐκεῖ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἀγρεύη ἐν αὐτῇ τοὺς γλωσσικούς του μαργαρίτας καὶ ἔχη συγχρόνως τὴν εὐχαρίστησιν νὰ ἐρμηνεύη αὐτὸς ἑαυτὸν ἐν σημειώσεσι γεγραμμέναις... διὰ καθαρῆς γλώσσης (**)

(ὅπως συνήθιζε ὁ Βαλαωρίτης). «Γιατί — μᾶς λέει ὁ Παλαμᾶς — δίχως νὰ στέκεται (ὁ Βλάχος) ἀναίσθητος μπρὸς στὴν ἠρωϊκὴ λαμπρότητα τῆς βαλαωρίτικης μούσας (μάλιστα ἀφιέρωσε κατανοητικὲς γραμμὲς εἰς τὸ θάνατο τοῦ ποιητῆ τοῦ Φωτεινοῦ), ἀντιπαθούσε τὴ ρομαντικὴ του κλίση, ἐδῶ κ' ἐκεῖ, ν' ἀραδιάζῃ στίχους πού τοῦ φαίνονταν ἀσυγύριστη ἀμετρολογία». Κ' ἔβαζε τὴν ὑπερτροφία τοῦ Βαλαωρίτη ἀντίρροπη στὴν κλασσικὴ στὰ μάτια του λιτότητα τοῦ Ζαλοκώστα». Ἡ συγκίνησή του μπροστὰ στὰ ποιητικὰ ἐπιτεύγματα τῆς δημοτικῆς —, πού ἀργότερα θὰ τὸν παρακινήσει, ὄχι «κατὰ λάθος» ὅπως ἔγραφε μὲ πολλὴ κακεντρέχεια ὁ Ν. Ἐπισκοπόπουλος, νὰ μεταφράσῃ τὸν Χάϊνε στὴ δημοτικὴ ὅπως καὶ τὸ περίφημον ἐκεῖνο Ἄλογο τοῦ Βασίλη ἀ τοῦ Βίλντεμπρουχ — ἀποκαλύπτεται στὸν τρόπο πού χαιρετίζει τὴν ποιητικὴ φυσιογνωμία τοῦ Τερτσέτη τοῦ «γνησιώτερον ἑλληνικοῦ πάντων ἴσως τῶν ποιητῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος». Μιὰ βεβαίωση σὰν τούτη δῶ, ἐκφωνημένη μὲ ὅλη τὴν κατηγορηματικὴ τῆς ὀριστικότητά, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάθε ἐπιφύλαξη καὶ μπροστὰ σ' ἓνα ἀκροατήριον τοῦ «Παρνασσοῦ» — πού δὲν ἦταν ὅπως τὰ ἀκροατήρια τῶν σημερινῶν καιρῶν, ἀνεύθυνα καὶ ἀδιάφορα ἀλλ' ἀντίθετα, λογιώτατα κατὰ τὸ πλεῖστον, μὲ ἀνθρώπους δηλαδὴ

πού ἦσαν ἔτοιμοι νὰ διασταυρώσουν τὸ ξίφος στὴν κονίστρα τοῦ πνεύματος, μιὰ τέτοια, λοιπὸν, διακήρυξη πού ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ κύρους τοῦ ὁμιλητῆ εἶχε καὶ τὸ πρόσθετο βάρος ἐνὸς ἀφορισμοῦ καὶ μιᾶς συλλογικῆς καταδίκης, θὰ ἔπρεπε νὰ στηριχθῆ σὲ ἐπιχειρήματα ἀδιάσειστα, πειστικά καὶ γιὰ τὸ ἀκροατήριον τοῦ 1875 κάπως ἐπαναστατικά. Ἄλλ' ἰδοὺ πού ὁ Ἄγγελος Βλάχος εἶδε καὶ πῶς εἶδε τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ποιητῆ τοῦ ὁποῖου ἔπλεκε τὸ κριτικὸ ἐγκώμιο. Γιατί εἶναι ὁ γνησιώτερος ἑλληνικὸς ἀπ' ὅλους τοὺς νεοέλληνες ποιητὲς τοῦ καιροῦ ὁ Τερτσέτης; Γιατί στὴν ποίησίν του, παλιότερη καὶ νεώτερη «ἀνανακλάται ἀψευδέστατα καὶ καθαρῶτα ὁ ἀληθινὸς ἑλληνικὸς βίος, ὁ γνησιῶς ἔθνικὸς διάκοσμος τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος». Δηλαδή γιὰ τὸν Τερτσέτη ἀπήχησε στὸ στίχου τὴν ἑλληνικὴ παράδοση, τὴν καθημερινὴ ζωὴ τοῦ τόπου του, «εἶχεν ἐνστερνισθῆ οὕτως εἰπεῖν καὶ ἐνσαρκώσει ἐν ἑαυτῷ ὁ ποιητὴς ἡμῶν τὸν βίον τῆς νεᾶς Ἑλλάδος ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ ἐξωτερικῇ ἐκδηλώσει. Τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τοῦ νέου Ἑλληνοῦ — οὐχὶ ἐννοεῖται τοῦ σημερινοῦ, τοῦ ἐκπολιτιζομένου, τοῦ πιθηκίζοντος τοὺς Παρισίους καὶ τὴν Βιέννην, ἀλλὰ τοῦ ἀξέστου, τοῦ ἀπολιτίστου καὶ ἑλληνικωτέρου Ἑλληνοῦ — τὸ ἀνεπιτήδευτον τῶν τρόπων αὐτοῦ, τὸ ἀκόμψως ἀπέριττον ἀλλὰ πρωτότυπον τοῦ ἦθους του, τὴν γλώσσαν τοῦ αὐτοῦ (ὑπογραμμίζω ἐγώ) τὴν πτωχὴν μὲν ἴσως καὶ δύσχρηστον πρὸς τὰς σημερινὰς ἡμῶν ἀνάγκας, μελωδικὴν ὁμῶς καὶ εὐχρουν.» Καὶ πρὶν ἀκόμη ἀκουστῆ ἀπὸ τοὺς πρωτοπόρους τοῦ δημοτικισμοῦ τὸ κήρυγμα τῆς ἐπιστροφῆς στὴ νεοελληνικὴ παράδοση καὶ στὸ δημοτικὸ τραγούδι, ὁ Βλάχος τὸ εἶχε σαλπύσει αὐτός, διαλαλώντας — στὴν ἴδια αὐτὴ μελέτη — πῶς τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια «ἢ τιμιωτάτη αὐτῆ κειμηλιοθήκη τῆς συγχρόνου ἡμῶν ἱστορίας», «διετήρησαν τὰς ἰδέας, τοὺς πόθους, τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς ἐλπίδας, τὰς παραδόσεις καὶ τὰ φρονήματα τοσοῦτον πρωτοτύπως». Κ' ἐπαινεῖ μὲ συγκίνηση τὸν Τερτσέτη γιὰ τὴν «περιερχόμενος τὰς ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος ἀνεζήτησε καὶ συνέλεγε ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ τοῦ λαοῦ τὰ ἄσματα ἡμῶν τὰ δημοτικὰ καὶ πολλὰ αὐτῶν, ἄγνωστα καὶ ἀποπειπλανημένα, ἔσωσεν ὁ Τερτσέτης ἀπὸ τῆς λήθης...»

Βλέπομε δηλαδὴ ἐδῶ τὸν Ἄγγελο Βλάχο, τὸν ἀνθρώπο πού ἐθεωρούσαμε, διδασχθήκαμε νὰ τὸν θεωροῦμε, σὰν ἓνα ἀπὸ

(*) Βλ. Ἀνάλεκτα, Τομ. Β', Γεώργιος Ζαλοκώστα, σελ. 139.

(**) Αὐτ. Γεώργιος Τερτσέτης, σελ. 89.

τούς άσπονδότερους έχθρους τής δημοτικής γλώσσας, που ο Παλαμάς θα δημοσιέψη σειρά από όχτώ βιασιότατα άλλ' όχι πάντοτε και συνετά άρθρα στην Έφημερίδα του Κορομηλά (*) για να έλέγξη τις γνώμες και τις γλωσσικές αντιλήψεις του, να θεωρεί γνήσια έλληνική μουσα την ποίηση που ξεκινά από τις πηγές αυτές τής έθνικής παράδοσης και την ποίηση αυτή να την εξάγει σε στάθμη που μοιραία επιβάλλει τη σύγκριση με την άλλη ποίηση τής εποχής του που θεληματικά υποσκελίζει, και ακόμη βλέπουμε τον ίδιο αυτόν άνθρωπο που υπήρξε στύλος τής καθαρεύουσας, τής καθαρεύουσας που ο ίδιος έμόρφωσε, να έχει τόσην εύκαμψία και τόσην έλλειψη γλωσσικού φανατισμού όταν πρόκειται να διαλαλήση την αλήθεια τής τέχνης. Άξίωμα του Βλάχου είναι ότι η τέχνη για να είναι τέχνη, πρέπει να είναι πρωτίστως αλήθεια. Κάθε αλήθεια δεν μπορεί να είναι τέχνη, αλλά η τέχνη δεν νοείται όταν από το περιεχόμενό της λείπει ο σπόρος τής αλήθειας. Την αισθητικήν αυτήν αρχή θα τη διατυπώση στην περίφημη επικριτική διατριβή του για τη Φυσιογραφική—όπως την ονομάζει—Σχολή του Ζολά, που πρωτοδημοσίεψε στη φιλολογική Έστία τής 9 Δεκεμβρίου. 1879 :

«Είναι αναντίρρητον σήμερα —έγραφε τότε— και εκτός πάσης άμφιβολίας ότι άπαραίτητον προσόν παντός αληθινού καλλιτεχνήματος είναι η αλήθεια. Ποίησις και ψεύδος, καλλιτεχνία και ψεύδος εισίν άσυμβίβαστα πλέον πράγματα εις τον σημερινόν αιώνα, ότε παρήλθεν ο συρμός των προς την σελήνην στεναγμών και των μετά των κυπαρίσσιων διαλόγων, οίτινες ηύφραιναν άλλοτε και κατεγοήτευσαν τους πατέρας ήμών και τους πάππους. Αν όμως τέχνη θά είπη αλήθεια, παντάπασι δεν σημαίνει τούτο ότι αλήθεια θά είπη τέχνη. Και αν ούδεις δύναται να άρνηθῆ, ούδ' αυτοί οί των ιδανικών ιδανικώτατοι, ότι αίσθημα ψευδές, χαρακτήρες ψευδείς, ψευδής παράστασις ψευδών πραγμάτων δεν αποτελούσι καλλιτέχνημα βιώσιμον, ούδ' άξιον του όνόματός του, ούδεις όμως επίσης όρθώς φρονών, άπροκατάληπτος και πάσης φιλολογικής ή καλλιτε-

(*) Τα άρθρα αυτά, άπανητικά στην εισηγητική κρίση του Άγγ. Βλάχου στον Φιλαδέλφειο Διαγωνισμό του 1891, δημοσιεύθηκαν στην Έφημερίδα τής 9, 12, 17, 24 Νοεμβρίου, 1 και 11 Δεκ. 1891 και 4, 9 Ιαν. 1892, αναδημοσιεύθηκαν δε πρόσφατα στην Άγγλοελληνική Έπιθεώρηση, άρ. 11 και 12 (Αύγουστος - Οκτώβριος 1948).

χνικής άξίας ξένος, δύναται να παραδεχθῆ ότι μόνη ή αλήθεια και όλη ή αλήθεια, κατά την ώμήν φράσιν των ποινικών νόμων, είναι το θέμα και ή άποστολή τής γνησίας τέχνης».

Μετέφερα την περικοπή γιατί μάς φωτίζει άρκετά στην αναζήτηση των αίτιων του συναισθηματικού άλλ' όχι και ιδεολογικού διχασμού του Άγγελου Βλάχου μπροστά στο ζήτημα τής γλώσσας. Τη δημοτική και το δημοτικιστικό κίνημα το είδε από το περίσμα τούτο το αισθητικό —χωρίς καμμιά προκατάληψη κατά τής δημοτικής αλλά και χωρίς καμμιά διάθεση να μείνη σιωπηλός μπροστά στον φανατικό είκονοκλασισμό των ήγετών του δημοτικισμού. Ο Βλάχος πίστευε με την πίστη των οικοδόμων ότι η καθαρεύουσα, η γλώσσα που διέπλασε και που αγάπησε όσον έλάχιστο: γιατί την ένοιωθε σαν ζωντανή καρδιά να πάλλει μέσα στην παλάμη του, δεν ήταν μονάχα ένα όργανο γλωσσικό που μπορούσε να ίκανοποιεί κάθε ανάγκη, ακόμη και ποιητική. Ήταν συνάμα και μιá αλήθεια γλωσσική. Και σαν τέτοια ένοιωθε το χρέος να τής υπερχαρήσει. Μια άλλη αισθητική θεωρία που άσπάζεται και διαλαλεί ο Άγγελος Βλάχος θα μάς βοηθήσει να έξηγήσουμε τη φαινομενικά δίγλωμη στάση του άπέναντι του γλωσσικού προβλήματος. Είναι το αισθητικό άξίωμα που άποτελεί και των έντελώς νεωτέρων περι τής τέχνης θεωριών θεμελιακήν αρχήν, ότι ουσία και μορφή, περιεχόμενο και μορφή, είναι αλληλένδετα στο καλλιτέχνημα και ότι ο τεχνητός χωρισμός τους νοθεύει το δίδυμο πλάσμα τής έμπνεύσεως. Ο Βλάχος έπαινούσε την ποίηση του Τερτσέτη και τη δημοτική του γιατί έβλεπε τη γλώσσα τούτη ως τη μορφή τη σύμφυτη με την ουσία των έμπνεύσεών του. Ο Βλάχος το έξηγει όσα μπορεί να γίνη καθαρώτερα στη μελέτη του για τον Τερτσέτη. Ο αναγνώστης ός μου έπιτρέψη και αυτή τη μεταγραφή γιατί στη συνοπτικότητά της έξηγει εύγλωττότερα από κάθε πολυλογία αυτό που για τους φανατικούς και τους κοντόθωρους σχηματικούς θεωρείται πρόβλημα, ενώ στην ουσία δεν είναι παρά η συνεπής, ή τίμια, ή λογική στάση ενός ανθρώπου τής ψυχολογίας, τής πνευματικής καταρτίσεως και των ιδεωδών ενός Άγγελου Βλάχου.

«Από τοιούτου γνησιώς έθνικού σπόρου βλαστήσασα η ποίησις έν τη ψυχῇ του ποιητού ήμών —γράφει— ούδόλωσ άπορον, φυ-

σικώτερον και εύεξηγητον, ότι διεμορφώθη κατά τε τήν ούσίαν και τήν μορφήν άληθώς έλληνική, άφελής πρό πάντων και άνεπιτήδευτος, εύχρους δέ και μελωδική, άποπνεύουσα πανταχού σχεδόν τó δροσώδες άρωμα τού θύμου τών έλληνικών βουνών ή τήν όξειαν όσμην τής πίτυος τών όρέων, και φέρουσα πρόδηλον τόν εύχάριστοι τύπον τών δημοτικών ήμών άσμάτων, τών μοναδικών έν τή δημόδει ποιήσει πάντων τών έθνών. Τούτο δέ ούχι κατά μίμησιν αυτών δουλικήν, αλλά κατ' έμπνευσιν έλευθέραν, έξ αυτού, ως προείπον, τού βίου τού έλληνικού. Διὰ τούτο δ' έπίσης και ή έξωτερική τής ποιήσεως αυτού περιβολή, (*), ή γλώσσα τών ποιημάτων του ήτο ή γνήσια και καθαρά δημοτική, ή γλώσσα δηλαδή τής δημοτικής έλληνικής ποιήσεως, ή γλώσσα τού Μηλιώτη, τού Ζήκου, τού Λιάκου και τού Μπουκουβάλα, ή γλώσσα τού Διάκου, τού Μπότσαρη και τού Κολοκοτρώνη. Ύπερ τής γλώσσης ταύτης άνεπιγνώστως ταχθείς και ταύτην άσπασθείς ό Τερτσέτης, έν μέσω τού μεγάλου και κρατερού άγώνος, έν παρά τόν άλλον εκείνον, τόν δι' αίματος και σπάθης επί τού πεδίου τής μάχης γινόμενον, συνεκρότουν τότε οί άνδρες τών γραμμάτων επί τού χάρτου δια γραφίδος και μελάνης, έπραξε τούτο ούχι έκ δογματικών έπιχειρημάτων και γλωσσικών θεωριών προαχθείς, άλλ' έξ έμπνεύσεως και αυτομάτως. Τσιαύτη είχε δλαστήσει έν αυτώ ή γλώσσα, όπως τιαύτη οία προείπον, είχε βλαστήσει αυθόρμητος και έξ ένδομούχου άνάγκης ή ποιήσις».

«Ό,τι δηλαδή προσπαθεί κυρίως να αποδείξη ό Βλάχος είναι πρώτα πρώτα τó γνήσιο τής έμπνεύσεως και ύστερα τó γνήσιο τής μορφής που συνάπτεται άξεχώριστα με τήν έμπνευση. Και εδώ βρίσκει τήν έπαλήθευση τού αξιώματος για τó άλλήλένδετο μορφής και ούσίας, τó άδιαχώριστο τού σπόρου τής έμπνεύσεως από τόν καρπό του. Λαϊκές, δηλαδή βαθύτατα έθνικές ήσαν οί έμπνεύσεις τού ποιητή που άνέλυε· λαϊκό ήταν και τó περίβλημά τους, αυθόρμητα γεννημένο, χωρίς έπίμοχθη άναζήτηση, χωρίς τó δίλημμα τής έπιλογής. «Δέν έγραφε τήν δημοτικήν ό Τερτσέτης, έπισταμένως μελετήσας και μετά σπουδαίαν σκέψιν πεισθείς, ότι εις ταύτην και μόνην έπρεπε να γράφη· δέν έξέλεξεν αυτήν, κατακρίνων και κατηγορών και άποκλείων ως μεμολυσμένην τήν καθαρεύουσαν, τήν λογία ν... Ήγραψε γλώσσαν δημοτικήν άληθή, καθαρεύουσαν άνεπιτήδευτον, πτωχήν ίσως αν θέλετε, αλλά κομψήν χωρίς τινος

αξιώσεως ή ζητήσεως τετεχνημένης, διότι τιαύτην άναγκάως έπρεπε να γράψη, γράψας ότι έγραψε, διότι όμαίμονες έγεννήθησαν έν αυτώ ή τε ποιήσις και γλώσσα». Και αυτή ή γλώσσα που χρησιμοποίησε ό Τερτσέτης είναι, λέει ό Β., «ή από τού γενικού στόματος τού συνόλου τού έλληνικού λαού πηγάσασα, ή πανταχού τής Ελλάδος έννοουμένη, ή επί τών όρέων ήμών άντηχήσασα, ή έν τή δημοτική ήμών ποιήσει δικαιωνισθείσα».

Ήν συνεχίζα τήν άνθολόγηση τών σκέψεων τού κριτικού τού 1875, δέν θ' άπομακρυνόμουν από τó έπίκεντρο ένός έγκωμίου που κάποτε μάλιστα ξαφνίζει για τήν τόλμη τής άποδοχής δημοτικών τύπων που και σήμερα άκόμη θα κινούσαν τή συνοφύωση τών συντηρητικών τής γλώσσας. Ήξαφνα ό Βλάχος χαιρείται στίχους όπως τούτοι δώ και τούς θαυμάζει :

Σάν τó γεράκι τó άγριο χουμά ν' άρπάξη
(όρνίθι
με τόση μου έφάνηκε περνούμε όγληγοράδα.
Ήπό τó χέλι με κρατεί, εις χώμα δέν πα-
(τούμε
σαίτα σαν πηναίνομε! Ήπό ζερδιά μου
(άκούω
κλαψομανιό, φωνές πολλές, κουδουνητό ά-
(λύσσων...

Καμμιά καν άντίρρηση ούτε για τó χουμά, ούτε για τó ζερδιά, ούτε για τó κλαψομανιό τού «χυδαιολόγου» ποιητή Και προκειμένου άκόμη να γνωρίση στους άκροατές του και ν' αναλύση τó ίταλικά γραμμένο δράμα τού Τερτσέτη, τόν Θάνατο τού Σωκράτη (La Morte di Socrate), δημοσιευμένο στη Φλωρεντία στα 1866 με πρόλογο τού Θωμαζαίου, ό Βλάχος μεταφράζει, πρόχειρα καθώς λέει και «κατ' ώχραν μίμησιν τής έλληνικής φράσεως τού Τερτσέτου», ένα άπόσπασμα από τó δραματικό τούτο ποίημα σε στίχους δημοτικούς χωρίς σχεδόν συγκαταβάσεις στην καθαρεύουσα :

Σ' ώραίο λειβάδι, λαός πολύς τριγύρω,
μου φάνηκε στον ύπνο μου πώς ήμουν.
Βουνάκι χαροπό ήταν εμπρός μου
και ρήτορας ξανθός όρθός επάνω,
μ' εύμορφη όψι, με γλυκό τó στόμα
έχυνε κάτω τά χρυσά του λόγια
άπ' τά πλευρά του τ' άνθισμένα...

.....
Μέλι άπ' τά χείλια του έτρεχε ή γλύκα

(*). Ύπογραμμίζω έγώ όπως και παρακάτω.

κ' ἦσαν τὰ λόγια του ἀφὸς χρυσάφι.

.....
Χρυσὸ δὲν εἶχε στὰ μαλλιά στεφάνι
ἀγκάθια μόνο ὀλόγυρα πλεγμένα
τὰ πόδια του μοῦ ἦλθε τὰ χιονάτα
νὰ πέσω νὰ φιλήσω, γιατί λύπη
μοῦ ἔφερε τὸ θεῖο πρόσωπό του,
τὸ στήθος τὸ γυμνὸ ποῦ ἀγκομαχοῦσε.

.....
«Τοὺς βλέπεις αὐτοὺς ὄλους» μοῦ εἶπε ὁ
νέος
μαρτύροι εἶναι τῆς ἀλήθειας ὄλοι,
ἀκόλουθοι δικοί μου, μαθητάδες!

Στὰ 1860 ὁ Βλάχος μετέφρασε Χάινε στὴν καθαρεύουσα. Στὰ 1887 μετέφραζε, πάλι τὸν Χάινε, στὴ δημοτικὴ. Στὴν ἔκδοση τῶν Τραγοῦδιῶν τοῦ Χάινε στὰ 1887, ὁ Βλάχος προσθέτει, σὲ παράρτημα, τὸ μεταφρασμένο στὴν καθαρεύουσα καὶ στὴ Χρυσάλλιδα δημοσιευμένο Ἔσμα τοῦ Ταγχοῦζερ μετὴν ἀκόλουθη χαρακτηριστικὴ σημείωση: «Τὸ ποίημα τοῦτο τοῦ Ἄϊνε μετεφράσθη πρὸ πολλῶν ἐτῶν κ' ἐδημοσιεύθη ἕκτοτε ἐν τῇ Χρυσάλλιδι. Καίτοι δὲ ἡ καθαρεύουσα τῆς μεταφράσεως γλῶσσα, ἡ μόνη τότε κριθεῖσα ἀρμόζουσα εἰς τὸ ἰδιοφυὲς τῆς οὐσίας του, δύναται ἴσως νὰ ὑποληφθῇ ὡς ἀποτελοῦσα δυσσαλίαν πρὸς τὸ δημοτικὸν ἰδίωμα τῆς ὅλης συλλογῆς, ἐνόμισα οὐχ ἦτον ὅτι ἀβλαβῶς ἠδυνάμην νὰ τάξω τὸν Ταγχοῦζερ εἰς τὸ τέλος τῆς μεταφράσεως, δίκην παραρτήματος αὐτῆς, καθιστῶν οὕτω δυνατόν εἰς τὸν ἀναγνώστην νὰ ἐκτιμῆσθαι πληρέστερον —καὶ ὑπὸ ἄλλην μορφήν— τὸ μέγα τάλαντον τοῦ ποιητοῦ».

Ἄπὸ αὐτὰ καὶ ἀπὸ ὅσα προηγήθηκαν νομίζω πῶς μπορούμε ν' ἀντλήσουμε κάποιον συμπέρασμα ποῦ δὲ συμφωνεῖ μετὰ τὴν προσωπογραφία ποῦ ἐφιλοτέχνησε ὁ γλωσσικὸς φανατισμὸς καὶ ἡ γλωσσικὴ μισαλλοδοξία. Δὲν κατηγορῶ οὔτε τὸ φανατισμὸ, οὔτε τὴ μισαλλοδοξία σὲ ὦρες μάχης. Τὰ ὄπλα τους δὲν εἶναι πάντοτε —θὰ ἔλεγα: δὲν εἶναι ποτέ— πρώτης ἠθικῆς ποιότητος. Θὰ τ' ἀναγνώριζε σήμερα ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς, ὅπως σιωπηρὰ τ' ἀναγνώρισε, καταδικάζοντας στὴ λήθη τὰ ὀχτώ του ἄρθρα γιὰ τὴν Κρίση τοῦ Φιλαδελφείου Διαγωνισμοῦ, ὅπως ἔμμεσα κατόπιν τὸ ὑποδήλωσε στὸν Πρόλογο τῶν Π ε ζ ῶ ν Δ ρ ὀ μ ω ν του (Τόμ. Α', σελ. ι' καὶ ια') ὅταν μιλοῦσε γιὰ τοὺς «καθαρευουσισμὸς ποῦ ζοῦν μέσα στὸ αἷμα μας ὀλοζώντανοι» καὶ τοὺς «ἀποκρουστικούς, ἀνυπόφορους δημο-

τικισμοὺς» ἀλλ' ἀκόμη καὶ γιὰ τὴ «μεταβατικὴ περίοδο τοῦ δημοτικισμοῦ» ποῦ διαπίστωνε ὁ καθηγητὴς κ. Κ. Ἀμαντος καὶ συνιστοῦσε τὴν καλλιέργεια τῆς σ υ ν τ η ρ η τ ι κ ῆ ς δημοτικῆς, πράμα ποῦ ὁ Παλαμᾶς εὑρίσκει συνετὸ καὶ σοφόν. Τὸ συμπέρασμα θὰ μᾶς ξανάφερνε στὴ διαπίστωση τοῦ διχασμοῦ ποῦ ἀναγκάζει τὸν Ἄγγελο Βλάχο, ἰδεολογικά, θεωρητικά, νὰ ὑπερμαχεῖ τῆς καθαρεύουσας —τῆς γλώσσας του— καὶ στὴν ψυχὴ του νὰ περιθάλπει ἕναν κρυφὸν ἔρωτα γιὰ τὴ δημοτικὴ. Ὡστόσο τὰ ἰδεολογικά του ἐρείσματα εὑρίσκαν στερεὸ ἔδαφος γιὰ νὰ τὸν κρατύνουν στὴν πεποίθησή του πῶς ἡ καθαρεύουσα μπορεῖ νὰ ὑπηρετήσῃ σκοποὺς ποῦ δὲν θὰ ἦταν ἱκανὴ νὰ ἀναδεχθῇ ἡ δημοτικὴ. Ἡ καθαρεύουσα στὰ 1877 ἦταν μιὰ γλῶσσα διαμορφωμένη. Ἡ καταβολὴ τῶν λογίων τῆς δημοιούργησε μιὰ προῖκα λέξεων καὶ ὄρων ἱκανῶν νὰ κρατήσουν τὸ βάρος τῆς ξένης σοφίας ποῦ χωρὶς καλὸν ἀγωγὸ θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ μετοχευτεθῇ στὸ ἑλληνικὸ πνευματικὸ ἔδαφος. Καὶ οἱ λόγιοι ποῦ ζοῦσαν σὲ ἀδιάλειπτη ἀναστροφή μετὰ τὸ ξένο πνεῦμα —κι ἀνάμεσά τους ὁ Βλάχος κατ' ἐξοχὴν— καὶ ποῦ θὰ ἔμεναν θαμπωμένοι μπροστὰ στὸν πλοῦτο, λεξιλογικὸ καὶ ἐννοιολογικὸ, τῶν ξένων φιλολογιῶν μετὰ τίς ἑκατονταετίες τῶν πνευματικῶν παραδόσεων πίσω τους, πῶς νὰ μὴν ἔμεναν μετὰ θρησκευτικὴ ἀδιαλλαξία προσηλωμένοι στὸ ὄργανο ἐκεῖνο ποῦ μόλις ἀκόμη κατῶρθωνε ὕστερ' ἀπὸ τόσο μόχθο καὶ τόση πρῶργασία, ν' ἀνταποκριθῇ στὶς ἀξιώσεις τοῦ ἐννοιολογικοῦ χώρου ποῦ διεκδικοῦσε ἡ ξένη σκέψη. Γι' αὐτὸ ὁ Βλάχος ὀνομάζει τὴν καθαρεύουσα **λο γ ί α ν γ λ ῶ σ σ α ν** —γιατὶ ἐνοιωθε πῶς ἦταν ἡ γλῶσσα τῆς μαθήσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ὑστερα, δὲν πρέπει νὰ παραμελοῦμε τὸ γεγονός ὅτι γιὰ τὴ δημοτικὴ, ὀλόκληρη δεκαετία πρὶν ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ ἐπανάσταση τοῦ Ψυχάρη ποῦ εἶχε εὐρύνει τὴν ἐπιφάνεια τῆς γλώσσας αὐτῆς ἀφάνταστα ἀφοῦ οὐσιωδέστερος στόχος του ἦταν ἡ γραμματικὴ καὶ τὸ τυπικὸ καὶ λιγώτερο οἱ λόγιες ρίζες τῆς γλώσσας, κρατοῦσε σύγχυση ἀπεριόριστη καὶ ἡ ἐπικράτειά της εἶχε τὰ ποιητικώτατα πράγματα ὅρια τῆς λαλούμενης γλώσσας ποῦ περιωρίζονταν σὲ ἐννοιες στοιχειωδῶς ἀπλῆς καὶ ὁ λεκτικὸς της πλοῦτος, γραφικώτατος ἔστω, **ε ὕ χ ρ ο υ ς καὶ μ ε λ φ δ ι κ ὸ ς** ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Βλάχος, ἦταν ἀδιανόητα πενιχρός. Λέγοντας δημοτικὴ οἱ λόγιοι τοῦ 1870 - 1880 ὑπνοοῦσαν τὴν τρέχουσα

γλώσσα του λαού, τῆ γλώσσα του χωριού, τῆ γλώσσα τῆς ἀγορᾶς, του σπιτιοῦ, του καφενεῖου, του δρόμου. Αὐτὴ ἡ γλώσσα θὰ μπορούσε κατὰ τὴ γνώμη τους ἀσφαλῶς νὰ χρησιμοποιεῖται «εἰς εἶδη τινὰ λυρικῆς ποιήσεως», πού δὲν ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ τανύσουν τὰ φτερά πρὸς τοὺς πλατεῖς ὀρίζοντες του φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ — (κ' ἔδω πῶς νὰ μὴ θυμηθῶ τὸν Παλαμᾶ που στὰ 1894 μιλώντας γιὰ τ' Ἀ γ ρ ο τ ι κ ᾶ του Κρυστάλλη, ξεχώριζε τὴ «ζωγραφικὴ» ὅπως τὴν ἔλεγε, δηλαδὴ τὴν ἀφελῶς εἰδυλιακὴ περιγραφικὴ ποίηση του βουνίστιου τραγουδιστῆ ἀπὸ τὴν ἄλλη ποίηση τὴ «στοχαστικώτερη» καὶ «φιλοσοφικώτερη», ὑπονοώντας τὴ δική του, πράγμα που ἐξάπλυσε τὸ χεῖμαρρο τῆς λιβελλογραφικῆς κριτικῆς τῷ Μιχαὴλ Μητσάκη στὸ "Αστυ) — κι αὐτὸ γιὰ τὸ ἔννοιολογικὸς ὀρίζοντας τῆς δημοτικῆς θὰ ἦταν ἀνίκανος νὰ πλατύνῃ τόσο ὥστε νὰ χωρέσῃ τὴ μεγάλη ποίηση. Τὰ πρωτοτόκια τῆς γνώμης αὐτῆς δὲν ἀνήκουν στὸν Βλάχο. Ἀνήκουν στὸν Ζαλοκώστα πού στὸ Β' φυλλάδιο τῆς Μ ν η μ ο σ ὕ ν η ς του γράφει σὲ μιὰ ὑποσημείωση τὰ ἐξῆς (ἀναφερόμενα ἀπὸ τὸν Βλάχο στὴ διάλεξή του γιὰ τὸν ποιητὴ) :

«Ἡ δημοτικὴ γλώσσα, ἀδάμας ἄξιος νὰ κοσμήσῃ τὴν χρυσὴν κόμην τῶν Πιερίδων, κόρη πρωτότοκος τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς. ἄλλ' ἰδιότροπος κατὰ τὴν φράσιν καὶ τὴν μορφήν, διεφθάρη σήμερον εἰς τὰς πόλεις, ἄλλ' ἀγνή καὶ παρθένος διατηρεῖται ὅπου ἤχει ὁ αὐλὸς του ποιμένος, ὅπου σχίζει τὴν γῆν τὸ ἄροτρον, ὅπου ὑψοῦται ἡ καλύβη ἡ φιλέρημος... Δὲν φρονούμεν ὅτι ἡ δημοτικὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ γλώσσα τῆς ποιήσεως ἐν γένει, διότι στερεῖται πολλῶν ὄρων, καὶ ἀδυνατεῖ νὰ περιγράψῃ ναυμαχίαν, λόγου χάριν, ἐκτὸς ἐὰν λάβῃ τοὺς ὄρους ἐκ τῆς ἀρχαίας γλώσσης, ἀλλὰ τότε ἀποβάλλει τὴν πρωτότυπον χροιάν καὶ καθίσταται μιξοβάρβαρος. Διατεινόμεθα ὅμως ὅτι πρέπει νὰ τὴν μεταχειρισθῶσιν οἱ ποιηταὶ μας εἰς μικρὰς μόνον ποιήσεις, διότι ἄλλως οἱ πολὺ ἐπιγενέστεροί μας δὲν θέλουσιν εὖρει οὐδ' ἴχνος αὐτῆς».

Καὶ ἐπάγεται ὁ Βλάχος :

«Εἶναι μὲν προδήλως ἄτοπος ὁ τελευταῖος αὗτος λόγος, ὁ τὴν χρῆσιν τῆς δημοτικῆς γλώσσης δῆθεν ὑπαγορεύων, εἶναι ὅμως ὀρθὴ ἡ γνώμη του ποιητοῦ καὶ ὀρθὴ ἐπίσης ἡ προτροπὴ του...»

Τὴν προτροπὴ τούτῃ θὰ ἐπαναλάβῃ ὁ

Βλάχος στὴν εἰσηγητικὴ κρίση του γιὰ τὸν Φιλαδέλφειο Διαγωνισμὸ του 1891. Ὅμως ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦτο ἐνὸς ποιητῆ πού ἔγραψε στὴ δημοτικὴ μπορούμε ν' ἀντιληφθοῦμε τὴν ἰδέα πού κρατοῦσε σχετικὰ μὲ τὶς δυνατότητες τῆς δημοτικῆς. Ὁ Ζαλοκώστας περιώριζε τὴ γνησιότητα τῆς δημοτικῆς περισσότερο ἀκόμη κι ἀπὸ τὸν Βλάχο. Θεωροῦσε τὴ λαλούμενη ἀπὸ τὸ λαὸ τῶν πόλεων ὡς παραφθορὰ τῆς «παρθενικῆς» δημοτικῆς του βουνοῦ καὶ του κάμπου. Μονάχα ἐκεῖ πού ἤχουσε ἡ φλογέρα του τσομπάνη κ' ἔσκιζε τὴ γῆ τ' ἀλέτρι κι ὅπου τὸ καλύβι τὸ μοναξιασμένο ἐλαλεῖτο ἡ ἀφθορὴ γλώσσα του λαοῦ... Ὁ κατοπινὸς μεταφραστὴς του Ἀ μ λ ε τ καὶ του Ὁ θ έ λ λ ο υ, του Ἀ ἦ ρ καὶ του Μ α κ μ π έ θ, του Ρ ω μ α ἰ ο υ καὶ Ἰ ο υ λ ι έ τ τ α ς θ' ἀναρωτιόταν ἀσφαλῶς, ἂν τοῦ ἦταν ἐπιτρεπτό νὰ προσεγγίσῃ τὶς δυσπρόσιτες ἐκεῖνες κορυφές τῆς ποιήσεως μὲ μόνον γλωσσικὸ ἐξοπλισμὸ τῆ γραφικῆ λαλιὰ του φιλέρημου καλυβιοῦ...

Ἡ μεγάλη παρεξήγηση γιὰ τὴν οὐσία τῆς νέας γλώσσας ἔφερε τὴν ἀντίδραση πού ἦταν ἀναμενόμενο νὰ ἐκδηλωθῇ. Καὶ φυσικὰ ἡ ἀντίδραση ἀπὸ πού θὰ προερχόταν ἐντονώτερη ἂν μὴ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους πού εἶχαν ἀναλώσει τὴ ζωὴ τους ἀπάνω στὰ κείμενα καὶ ἦτανε σὲ θέση νὰ καταλάβουν τί σημαίνει ἀγώνας καὶ μάχη γιὰ τὴν κατάχτηση τῆς ἔκφρασης. Στὴν εἰσηγητικὴ κρίση του Βλάχου στὸν Φιλαδέλφειο Διαγωνισμὸ ἡ καταδίκη τῆς δημοτικῆς εἶχε διατυπωθῇ ὄχι τόσο κατὰ τῆς δημοτικῆς ὅπως τὴν ἐννοοῦσαν οἱ λόγιοι τῆς ἐποχῆς, ὅσο κατὰ τῆς δημοτικῆς ἐκείνης πού δὲν ἤξερε ἀκόμη καλὰ καλὰ τί ζητοῦσε καὶ γύρευε ψηλαφητὰ τὸν ἑαυτὸ της. Ἔτσι, ὅταν ὁ Παλαμᾶς καταφέρεται ἐναντίον τῶν ἰδεῶν του Βλάχου, μ' ὅλο τὸν δημοτικιστικὸ του ζῆλο δὲν κατορθώνει νὰ ὀρθώσῃ μπρὸς στὴν εὐλογη μωμφὴ γιὰ τὴ γλωσσικὴ σύγχυση πού κατηγορεῖ ὁ εἰσηγητὴς του Διαγωνισμοῦ κανένα στερεὸ καὶ συνεπὲς δημοτικιστικὸ ἰδεώδες. Ἐξάλλου οἱ φανατικὲς ἀκρότητες του ἑλληνομαθοῦς Ψυχάρη ἦταν μοιραῖο νὰ ὀξύνουν τὴ διάσταση καὶ νὰ προσθέσουν ἕνα ἀκόμη στοιχεῖο στὸν κυκεῶνα. Γιατὶ ὁ Βλάχος οὐσιαστικὰ δὲν κατηγορεῖ τοὺς ποιητὲς ὅτι γράφουν τὴ δημοτικὴ θὰ ἦταν καὶ ἀσυνέπεια πρὸς ὅσα εἶχε ὑποστηρίξει προηγουμένως, ἀσυνέπεια καὶ πρὸς τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του πού εἶχε χρησιμοποιήσει μόλις τέσσερα χρό-

νια πρὶν μιὰ. ἔστω δειλὴ δημοτικὴ μεταφράζοντας τὸν Χάινε. Τοὺς κατηγορεῖ ὅτι δὲν γράφουν οὔτε τὴν καθαρεύουσα οὔτε τὴ δημοτικὴ, ἀλλ' ὅτι γράφουν «γλώσσαν αὐθαίρετον, ἀκαταλόγιστον, ἀκατονόμαστον» — «περίεργον κρᾶμα λέξεων, τύπων, σχηματισμῶν καὶ φράσεων εἰλημμένων τῶν μὲν ἐκ τῆς καθαρευούσης γλώσσης, τῶν δὲ ἐκ τῆς δημοτικῆς, ἄλλων ἐκ διαλέκτων ἀγνώστων εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ ἄλλων ἐκ ξένων γλωσσῶν.... Γλώσσαν ἦν οὐ μόνον οἱ πολλοί, ἀλλ' οὐδ' αὐτοὶ οἱ ὀλίγοι κατορθοῦσι πάντοτε νὰ ἐννοήσωσι...»

Τὴν ἀντίληψη τούτη δὲν τὴν εἶχε μονάχα ὁ Βλάχος. Τὴν εἶχε καὶ ἓνας καθαρολόγος λόγιος ποὺ εἶχε ξεσπαθώσει γιὰ τὴ δημοτικὴ μ' ὄλο ποὺ ὁ ἴδιος — ὅπως ἀκριβῶς ὁ Κοΐδης, ὅπως ὁ Χατζιδάκης, ὅπως αὐτὸς ὁ Παλαμᾶς, στὰ πρῶτα στὸ πεζὸ μελετήματά του καὶ ἀργότερα ἀκόμη πολὺ — δὲν τόλμησε πατέ νὰ τὴ μεταχειριστῆ ἐννοῶ τὸν Βερναρδάκη. Γράφει λοιπὸν ὁ Βερναρδάκης στὸν περίφημο **Ψευδαττικισμοῦ Ἐλεγχο**, στὰ 1884 :

«Ἴνα δ' ἐπιτεθῆ ὁ κολοφῶν εἰς τὸν ἐν πλήρει ἑλληνισμῷ ἐξαφανισμὸν παντὸς δ,τι ὑπελείπετο ἑλληνικοῦ ἐν τῷ γραπτῷ λόγῳ, οἱ νέοι ποιηταὶ ἀνέλαβον ν' ἀποκαθάρωσι διὰ τοῦ αὐτοῦ πυρὸς (ἀναφέρεται σὲ προηγούμενη σκέψη τοῦ σχετικᾶ μὲ τὴ νόθευση τῆς γλώσσας μὲ ξενικοὺς τύπους καὶ λεκτικὰ σχήματα) καὶ τὴν δημοτικὴν γλώσσαν, καὶ τοιοῦτοτρόπως προῆλθεν εἰς φῶς ἡ νέα ἐκείνη στιχηρὰ γλώσσα, ἥτις συνίσταται εἰς τὸ ν' ἀποκόπτη τις τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν οὐρὰν τῶν λέξεων τῆς καθαρευούσης, καὶ ἀκολούθως νὰ χύνη αὐτὰς οὕτω κολοβάς καὶ ἀκρωτηριασμένας εἰς τύπους δημοτικούς ἀναμῖξ καὶ ἀττικούς. Ἡ γλώσσα αὕτη, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι τερατωδεστέρα τῆς καθαρευούσης, εἶναι καὶ πλέον ταύτης ἐπικίνδυνος, διότι συμπαρασύρει ὅπωςδῆποτε εἰς τὸν ξενικὸν βόρβορον καὶ τὴν γλώσσαν τοῦ λαοῦ, ἦν ἐν τῇ πτωχαλαζονείᾳ αὐτῆς εἶχεν ἀφήσει ἀνέπαφον καὶ ἀνεπηρέαστον ἢ καθαρεύουσα. Ἐὰν δὲ τὸ κακὸν τοῦτο δὲν σταματήσῃ ἐγκαιρῶς κινδυνεύομεν ν' ἀπολέσωμεν καὶ τὸ μόνον ὅπερ μᾶς ἔμεινεν ἀγαθὸν ἐκ τῆς πατρῴας κληρονομίας, τὴν γλώσσαν τοῦ λαοῦ» (*).

Ποιὰν ἀντίληψη δὲ εἶχε ὁ Βερναρδάκης γιὰ τὴν ποίηση τοῦ καιροῦ του, τὸ βλέπομε στὴν ἴδια μελέτη του ποὺ ὁ Παλαμᾶς, δὲταν λαιδωρεῖ τὸν Ζαλοκώστα — γιὰ νὰ λαιδωρήσῃ τὸν Βλάχο ποὺ τὸν τιμᾶ — ἀ-

ποφεύγει νὰ τὴ θυμηθῆ, παρ' ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἀντλεῖ γιὰ νὰ ὑπερμαχήσῃ τῆς δημοτικῆς αὐτῆς ποὺ ὁ ἴδιος ὁ Βερναρδάκης καταδίκαιζε μὲ τόση, καθὼς βλέπομε, ἀδιαλλαξία, δὲν χωρίζονται ἀπὸ τὴν ἐτυμηγορία τούτη παρὰ κατὰ δυὸ μόνον σελίδες.....

«Ποιήματος ἀκραιφνοῦς καὶ γνησίως δημοτικοῦ — γράφει πράγματι ὁ Δ. Βερναρδάκης (**)— οὐδένα ἡμεῖς ποιητὴν γνωρίζομεν πλην δύο ἢ τριῶν ποιημάτων τοῦ μακαρίτου Ζαλακώστα (***) . Ἄλλων δὲ μακροτέρων ποιημάτων τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ ἐὰν ἢ ποίησις δὲν εἶναι οὐσιωδῶς δημοτικὴ, εἶναι ὁμῶς ἱκανῶς δημοτικὴ, τοῦλάχιστον ἢ γλώσσα, ὅπερ ὡς μικρὸν κατόρθωμα δύνανται νὰ θεωρήσωσι μόνον οἱ ἀμαθεῖς ἢ οἱ ἀναίσθητοι. Μετὰ τὸν Ζαλακώστα οὐδένα ἄλλον ἡμεῖς γνωρίζομεν ποιητὴν ἀποδείξαντα καὶ κατ' ἐλάχιστον τὴν ἔσοχον ταύτην ἀρετὴν. Ὅσα ἀνεκηρύχθησαν ἢ ἀνακηρύττονται ὡς δημοτικὴ ποίησις ὑπὸ ακρίτων τινῶν καὶ ἀμαθῶν, εἴτε ὁμογενῶν εἴτε ξένων, εἶναι ἢ ληρήματα ἢ τερατολογήματα, ἀνήκουστα καὶ κατ' οὐσίαν καὶ κατὰ φράσιν.»

Δύο πνεύματα ποὺ ὅσο κι ἂν χωρίζονταν ἀπὸ ἄλλες γενικώτερες διαφορῆς, συμπίπτανε στὴ διαπίστωση πῶς ἢ δημοτικὴ γλώσσα, μὲ τὴν ἐννοια ποὺ τῆς ἀπεδίδετο τότε, νοθεύονταν ἀπὸ τὴν ἀναρχομένη διάθεση ἐνὸς εἰκονοκλαστισμοῦ ποὺ ζητοῦσε νὰ γκρεμίσῃ χωρὶς νὰ ἔχει τίποτα τὸ στερεὸ καὶ τὸ αἰσθητικᾶ πειστικὸ νὰ τοποθετήσῃ στὴ θέση τοῦ γκρεμισμένου εἰδώλου. Ὁ Βλάχος, πνεῦμα συστηματοποιημένο, μὲ ὑψηλὴ συνείδηση τῆς πειθαρχίας τῆς γλώσσας σὲ νόμους καὶ σὲ κανόνες, ἀξιοῦσε κάτι ἀντίστοιχο μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν εὐρυθμίαν τῆς καθαρεύουσάς του. Οἱ δημοτικιστῆς — καὶ ὁ Παλαμᾶς εἶναι ὁ ἐγκυρότερος καὶ ὁ εὐρυμαθέστερος ἐκπρόσωπός τους — ἀπαντοῦσαν μὲ τὸ ρομαντικὸ μπαϊράκι τῆς ἀσυδοσίας. «Ποιηταὶ θέλομεν νὰ εἴμεθα — ἔγραφε ὁ Π. στ' ἄρθρα τῆς **Ἐφημερίδος** — ἄνθρωποι δηλονότι τῆς φαντασίας καὶ τοῦ αἰσθήματος, μὴ διστάζοντες, ὡσάκις ἢ ἀνάγκη τὸ καλεῖ, νὰ θυσιάζωμεν καὶ τοὺς κανόνες τῆς γραμματικῆς εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ὕφους, καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀντίληψιν τῆς γλώσσης εἰς τὴν ἐξ ὑποκειμένου αἰσθησιν αὐτῆς, καὶ αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν εἰς τὸ κάλλος, ὅπερ

(**) Αὐτ. σελ. 461

(***) Ὁ Σολωμὸς καὶ ἡ σχολὴ τοῦ ἔμειναν πάντοτε ἔξω ἀπὸ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν γραφόντων.

(*) **Ψευδαττικισμοῦ Ἐλεγχος**, σ. 456.

είναι δι' ἡμᾶς ἡ ὑπερτάτη ἀλήθεια. Διὰ τούτο ἀγαπῶμεν καὶ τοὺς στίχους τῶν ὁποίων ἡ γλῶσσα, ὑπὲρ τὸ δέον ἐλευθεριάζουσα, ἀπειλεῖ νὰ ἐντείνῃ τὴν ἤδη ἐν αὐτῇ ἐπικρατοῦσαν σύγχυσιν, ἀρκεῖ ἐκ τῶν στίχων τούτων νὰ διαχύνεται τὸ ἄρωμα τῆς ποιήσεως....»

Ὁ Παλαμᾶς συμφωνεῖ μὲ τὸν Ἀριστομένη Προβελέγγιο ποὺ διεκήρυξε — ὅταν ἐγκατέλειπε τὴν καθαρεύουσα γιὰ νὰ προσχωρήσῃ, μὲ ἀρκετὴ ὅπως μᾶς φαίνεται σήμερα δειλία ἀλλὰ μὲ τόλμη σπουδαία γιὰ τὴν ἐποχὴ του, στὴ δημοτικὴ — πῶς «ὁ Ἕλλην ποιητὴς σήμερον δὲν πρέπει νὰ εἶναι δημιουργὸς ποιημάτων ἀλλὰ καὶ δημιουργὸς γλώσσης ἢς κυρίως ἔχομεν ἀνάγκην. Διότι ἡ μὲν καθαρεύουσα εἶναι ἀκατάλληλος, ἡ δὲ δημώδης ἀνεπαρκής· καὶ εἶναι μὲν αὐτὴ ἀρμοδιώτερα πρὸς ποίησιν, ἀλλὰ τίνι τρόπῳ θὰ πλουτισθῇ ὥστε νὰ ἐκφράζῃ τὰ ὑψηλότερα διανοήματα καὶ τὰ βαθύτερα συναισθήματα τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου; Τούτο θὰ διδάξῃ εἰς τὸν ποιητὴν τὸ ἴδιον αὐτοῦ δαιμόνιον καὶ θὰ συντελέσῃ ἡ πάροδος τοῦ χρόνου».

Ἀληθινὰ τὸ ζήτημα ἦταν τούτο δῶ : Πῶς θὰ πλουτιζόταν ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ γιὰ ν' ἀποκτήσῃ τὴν αὐτάρκεια τῆς καθαρεύουσας; Καὶ ποιὸς θὰ ἦταν ὁ ποιητὴς ποὺ θὰ εἶχε τὴν αἴσθησιν τῆς γλωσσικῆς καὶ τοῦ ὁποίου ὁ λόγος θὰ εἶχε τὸ βαρῦνον κάλλος γιὰ νὰ τὴν ἐπιβάλλῃ; Ὁ Φῶτος Πολίτης, στὶς 23 Ἰουλίου τοῦ 1920 — τριάντα ὀλόκληρα χρόνια μετὰ τὴν ἐπίθεσιν τούτῃ τοῦ Παλαμᾶ κατὰ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἐζητοῦσε, τίποτα περισσότερο τίποτα λιγώτερο, νὰ πεισθῇ γιὰ τὴν αἰσθητικὴν ἐπάρκεια τῆς νέας γλώσσας — κατέληγε σὲ τούτο τὸ αὐστηρὸ καὶ ἴσως ἄδικο—γιατι ἦταν ἐπὶ τέλους ὁ Παλαμᾶς — συμπέρασμα γιὰ τὴ δημοτικὴ τοῦ καιροῦ τοῦ δικοῦ του : «...Λεῖπει ἀπὸ τὰς τάξεις των (τῶν δημοτικιστῶν) ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος θὰ ἐπλούτιζε καὶ θὰ ἐκάλλυνε τὴν δημοτικὴν καὶ θὰ τὴν ἐπέβαλλε διὰ τῆς προσωπικότητός του, τοῦ ἔργου του. Λεῖπει ἓνας Ἀγγελὸς Βλάχος δημοτικιστῆς».

Ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς στὸν Α' τόμο τῶν Γ ρ α μ μ ᾶ τ ω ν του, ἀφηγούμενος στὰ 1900 τὰ ἱστορικὰ τῆς νέας ποίησης (*) καὶ ἀναπολώντας τὸ 1878, τὴ χρονιά ποὺ πέθανε ὁ Βαλαωρίτης, ἀναπλάθει τὸ ποιη-

τικὸ κλίμα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. «Ὁ φίλος μου (ὁ Νίκος Καμπᾶς) κ' ἐγὼ θαυμάζαμε τὸν Παπαρρηγόπουλο κι ἀγαπούσαμε τὸν Παράσχο... Πρόφτασα κ' ἔστειλα ποιήματα στὸν τελευταῖο Βουτσινάιο· εἴτανε γραμμένα στὴν ὑπερκαθαρεύουσα τοῦ Κλέωνος Ραγκαβῆ, ὄχι βέβαια καὶ μὲ τὴ στιχοπλαστικὴ τέχνη ἐκείνου... Ὁ εἰσηγητὴς Ὁρφανίδης περιφρονητικώτατα μίλησε γιὰ τὰ ποιήματά μου, ἔργα «λογιωτάτου γραμματικοῦ»... «Ὅσο γιὰ τὸ φίλο μου, οἱ ἔρωτες ἐκείνου εἴτανε στὸ λαγαρισμένο, στὸ κλασσικό. Θυμᾶμαι ποὺ μοῦ ξεφώνιζε κάποτε μὲ φανερὴ εὐχαρίστησιν στίχους τοῦ Ἀγγέλου Βλάχου. Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι γι' ἀπορία· ὁ φίλος μου τόσο δὲ χώνευε τὴ γλωσσικὴ φτώχεια καὶ τὴ στιχουργικὴ νεροουλότητῃ τῆς ἐποχῆς, ὥστε δὲ μπορούσε παρὰ νὰ τὸν εὐφραίνῃ ὁ κομψὸς καὶ μετρημένος λογιωτατισμὸς τοῦ Βλαχικοῦ στίχου (**)...»

Στὰ 1878, τὴν ἐποχὴ ποὺ ἀναπολεῖ ὁ Παλαμᾶς, ὁ Βλάχος ἦταν σαράντα χρονῶν. Ἐνας λόγιος ἤδη φτασμένος μὲ συμβολὴ στὰ γράμματα πολυσήμαντη. Ὁ Παλαμᾶς εἶχε ἀκόμη τὸ προνόμιον τῆς ἄγουρης νιότης, ζοῦσε σὲ χρόνια ὅπου κάτι εἶχε ἐτοιμασθῆ, κάτι βρισκόταν στὸν ἀέρα διάχυτο κ' ἔμελλε κάποτε νὰ διεκδικήσῃ τὴν παρουσία του. Αὐτὸ τὸ κάτι ἦταν μιὰ κάποια προσγείωσις στὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα, κάποια τριβὴ μὲ τὰ πράγματα καὶ τὰ αἰσθήματα καὶ τὶς ἀνάγκες τῆς γύρω ζωῆς, κάτι, τέλος, σὰν γκρέμισμα τοῦ κούφου ρομαντισμοῦ καὶ μιὰ ἀναγέννησις μὲ πολλὰ, εἶναι ἀλήθεια, στοιχεῖα ρομαντικά ἀλλὰ τούτῃ τῇ φορᾷ γνήσια, δυναμικά, λυτρωτικά. Ἡ Ἑλλάδα ἔμελλε νὰ γνωρίσῃ τὸν ἀληθινὸ ρομαντισμὸ μὲ πενήντα χρόνια καθυστέρηση κι ὅταν ἐξῶ εἶχε ἀρχίσει νὰ γερνᾷ καὶ νὰ παραχωρεῖ τὴ θέσιν του σὲ καινούργιες τροπῆς τοῦ νοῦ, σὲ νέα κινήματα πνευματικὰ ποὺ ἔμελλαν νὰ πορισθοῦν ἀπὸ τὸν παρήλικο ρομαντισμὸ ὅ,τι ἔκλεινε μέσα του ἀειθαλὲς γιὰ νὰ τὸ χρησιμοποιοῦσιν σὲ νέα τολμήματα. Αὐτὸ τὸ γκρέμισμα τοῦ παλαιορομαντισμοῦ τὸ χρωστᾷ κατὰ μεγάλο ποσοστὸ ἡ γενιά τοῦ 1880 στὸν Ἀγγέλο Βλάχο. Τὸ ἔργο του, στὰ εἴκοσι τόσα χρόνια τῆς συνειδητῆς πνευματικῆς δραστηριότητός του, ἦταν μιὰ ἀδιάλειπτη ὑπόσκαψις τῶν θεμελίων τοῦ ἑλλαδικοῦ ψευτορομαντισμοῦ — καὶ χρησιμοποιοῦ τὸν ὄρο ἑ λ λ α δ ι-

(*) Στὸ ἄρθρο ποὺ ὑπογράφει: Τὸ θαμποχάραμα μιᾶς ψυχῆς. Ἐδῶ καὶ εἴκοσιδύο χρόνια (Β' μέρος: Ὁ φίλος μου κ' ἐγώ).

(**) Σελ. 18

κός για να ξεχωρίσω κατά κάποιον τρόπο τα Έφτάνησα που διατηρούσαν ακόμα την αυτόνομη πνευματική περιοχή τους. Ίσαμε τότε και ακόμη αργότερα, ως τα τέλη περίπου του 19ου αιώνα — και μια συνεχής προσπάθεια αναστηλώσεως των σημαντικῶν εκείνων που είχαν παραμερισθῆ και περιφρονηθῆ κατ' ἔξοχὴν στὴν Ἑλλάδα: τῆς νεώτερης παράδοσης και τῆς ἐθνικῆς ἠθολογικῆς πραγματικότητας.

Πράγματι, ἂν στὰ 1877, στὴν περιλάλητη συζήτηση Βλάχου-Ροΐδη, εἶχαν τεθῆ γιὰ πρώτη φορά στὸν αἰσθητικὰ νήπιο πνευματικὸ κόσμο τοῦ τόπου προβλήματα τῆς φιλοσοφίας τῆς τέχνης που και σήμερα ἀκόμη ἀποτελοῦν θέματα ἐνδιαφέροντος και διχογνωμιῶν, στὰ 1891-92 εἶχαν τεθῆ προβλήματα προσανατολισμῶν γενικώτερα που τὴν ἀπήχησή τους τὴ βλέπομε στὸν κριτικὸ ἔλεγχο τῶν ιδεῶν τοῦ Βλάχου που ἐπιχειρεῖ ὁ Κωστής Παλαμᾶς, τέσσερα μῶλις χρόνια μετὰ τὴν ἐκρηκτικὴν ἐξόρμησι τοῦ δημοτικισμοῦ. Ὁ ἔλεγχος αὐτὸς ἔχει σημασία ὄχι τόσο γιὰ τὸ περιεχόμενό του — γιὰτι σὲ πάμπολλα σημεία ὁ ἔλεγχων προσφέρει ἀκάλυπτες πλευρές και ἐξαιρετικὰ εὐτρωτες — ὅσο γιὰ τὰ θέματα που ἀνακινεῖ. Ἡ συζήτηση Βλάχου-Ροΐδη ἔχει ἐξετασθῆ, ἀναλυθῆ και τακτοποιηθῆ κατὰ κάποιον τρόπο στὰ πνευματικὰ μας χρονικά, και πολλὴ μελάνη ἔχει καταναλωθῆ γιὰ νὰ μὴν ἐπιτρέψει νέα σπατάλη. Ἐξάλλου τὸ πρόβλημα, αὐτὸ καθαυτὸ, ἐντοπίζεται μᾶλλον στὸ καθαρὰ φιλοσοφικὸ ἐπίπεδο και ὑποδηλώνει ἀπλῶς τὴ στάση τοῦ καθενὸς ἀπὸ τοὺς συζητητῆς στὸ ἐπίμαχο θέμα και τὰ κριτήρια ἀπ' ὅπου ξεκινούσαν γιὰ τὴν ἐκτίμησι τῆς ποιητικῆς πραγματικότητας τοῦ καιροῦ των. Ὁ σημερινὸς μελετητῆς διαθέτει τὰ ἀτομικά του κριτήρια γιὰ τὴν ἐρευνα και τὴν ἀξιολόγησι τῶν πνευματικῶν ἐκδηλώσεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης και δὲν πρόκειται νὰ ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα που ἔγιναν ἀφορμὴ τῆς ἐπίδοσι. Τὸ πολὺ πολὺ θὰ ἀρκεσθῆ νὰ ταξινομήσι τὶς ἐκδηλώσεις τῆς αἰσθητικῆς σκέψεως τοῦ καιροῦ, καθὼς τὶς διαπιστώνει σὲ δυὸ ἀκονισμένα πνεύματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης και θὰ διαστή νὰ προχωρήσι σὲ σταθμοὺς ἀποφασιστικώτερους γιὰ τὴν πορεία τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων.

Τὸ 1890, λοιπόν, μπορούμε νὰ τὸ θεωρήσουμε σὰν ἓνα τέτοιο κρίσιμο σταθμὸ. Δυὸ χρόνια ἐνωρίτερα εἶχε δημοσιευθῆ τὸ Ταξίδι. Εἶχε δηλαδὴ τεθῆ ἐπίσημα,

μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς, τὸ πρόβλημα τῆς γλώσσας και εἶχε χαραχθῆ ἡ γραμμὴ τῆς μεγάλης μάχης. Ὁ Ροΐδης θὰ πάρῃ τὴ θέση του στὸ χάρακμα και θὰ ἀμυνθῆ τῆς δημοτικῆς — τῆς νέας δημοτικῆς, πρωτόπορος τῆς μάχης που θὰ δοθῆ αργότερα ἀλλὰ μὲ πόσῃ ἀπόστασι ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες τῆς! Πρωτόπορος και αὐτὸς περιέργως που εἶχε ταχθῆ ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς θεωρητικᾶ, χωρὶς ποτὲ νὰ δοκιμάσῃ ἂν ἡ πέννα του κυλοῦσε στὴ νέα γλωσσικὴ κοίτη. Ἀλλὰ θὰ ἐξηγήσῃ τουλάχιστον στὴν κριτικὴ του γιὰ τὸ Ταξίδι γιὰτι ἐξευτελίζει τὴν καθαρῆουσα: «Ἡ καθαρῆουσα ὁμοιάζει τὰ διεστραμμένα και κακότροπα γύναια, τὰ ὅποια οὐχὶ ὁ ἀγαπῶν, ἀλλὰ μόνος ὁ περιφρονῶν δύναται νὰ καθυποτάξῃ και νὰ περιορίσῃ διὰ τῆς μᾶστιγος ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς εὐπρεπείας. Πρῶτος λοιπόν και ἀπαραίτητος ὄρος ὕπως γράψῃ τὶς ὑποφερτῶς τὴν λεγομένην καθαρῆουσαν εἶναι ἡ πεποίθησις ὅτι δὲν ὀξίζει τίποτε» (*). Ἀλλὰ στὴν ἴδια μελέτη θὰ συναντήσουμε κι αὐτῆς τὶς χρήσιμες διαπιστώσεις: «..... ἡ δημοτικὴ γλώσσα τοῦ «Ταξιδίου» ὁμοιάζει κατὰ τὴν καθαρότητα και τὴν ἀμιξίαν πρὸς τὰς ἐν τοῖς χημείοις διαφανεῖς ἐκείνας ἀποκρυσταλλώσεις οὐσιῶν, τὰς ὅποιαις οὐδέποτε τὶς ἀπαντᾶ ἐν φυσικῇ καταστάσει οὕτως ἀσπίλους και ἀμιάντους...» και καθαρῶτερα: «... ἂν ἐγράφομεν κατὰ τὴν γλώσσαν τοῦ «Ταξιδίου» δὲν θὰ ἐγράφομεν ἀκριβῶς ὡς ὁμιλοῦμεν».

Τὴν ἴδιαν ἐποχὴ, μπροστὰ στὸ νέο γεγονός που δημιουργοῦσαν ἡ δημοσίευσσι τοῦ Ταξιδίου και ἡ ξεσηκωμένη ἀναταραχὴ, ὁ Βλάχος θὰ πάρῃ κι αὐτὸς τὴ θέση του στὸ χάρακμα. Ἀποφασιστικᾶ, χωρὶς δισταγμοὺς, στὴν ἀντίθετη πλευρά. Τὴν ἀποψὴ του θὰ τὴ διατυπώσῃ ὅσο γίνεται καθαρῶτερα, στὴν κρίσιμη του γιὰ τὸ Φιλαδέλφειο Διαγωνισμὸ. Κατὰ τῆς δημοτικῆς; Μᾶλλον κατὰ τῆς γλωσσικῆς ἀναρχίας. Δημοτικὴ γιὰ τὸν Βλάχο εἶναι «ἡ γνησία γλώσσα τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων» και «αὐτὴν πρέπει νὰ γράφωσι οἱ ποιηταὶ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος». Ἀλλ' οἱ νεώτεροι ποιητῆς δημιουργοῦνε νέες λέξεις «κατὰ κανόνας ἐτυμολογικοὺς πρωτοφανεῖς και ἀνηκούστους», ἐνῶ «τὰς γλώσσας γεννώσι και διαπλάττουσι μόνον οἱ λαοί», ὅτι ἡ γραμματικὴ τοῦ νέου ιδιώματος εἶ-

(*) Βλ.: Τὸ Ταξίδι τοῦ Ψυχάρη (Ἀπὸ τὴν ἀνατύπωσιν τοῦ 1913, σελ. 40).

ναι «κυρίως εἰπεῖν ἔλλειψις γραμματικῆς» καὶ ὅτι στὸ τέλος-τέλος οἱ ποιητὲς πρέπει «νὰ ἀρκεσθῶσι γεννῶντες ιδέας καὶ νὰ παύσων προσπάθουντες νὰ γεννήσωσι γλώσσαν». Ἀλλὰ καὶ κάτι ἄλλο ἀκόμη: «ὁ λεκτικὸς πλοῦτος τῆς δημοτικῆς δὲν ἀρκεῖ εἰς ἔκφρασιν τῶν λεπτοτάτων αἰσθημάτων τῆς νεωτέρας ποιήσεως».

Αὐτὰ εἶναι τὰ σημεῖα ποὺ ὁ Παλαμᾶς ἀπομονώνει γιὰ νὰ τὰ κἀνὴ στόχους τῆς ἀναιρετικῆς κριτικῆς του. Καὶ ἡ ἐπιχειρηματολογία ποὺ ἀναπτύσσεται εἶναι σὲ πολλὰ σημεῖα σωστή, σὲ ἄλλα ὄχι. Ἄλλωστε εἶναι ἡ γνώριμη ἐπιχειρηματολογία ποὺ ἔχουν ἀναπτύξει κατὰ καιροὺς ὅλοι οἱ δημοτικιστὲς, στὴν ἐποχὴ τῶν πρώτων φανατισμῶν, μὲ πολλὴν ἀσυνέπεια καὶ μὲ ἀρκετὴ περιφρόνηση τῶν δημιουργημένων γλωσσικῶν πραγματικοτήτων καὶ κατόπιν μὲ πολλὴν ἄνεση γατὶ ὁ ὀγκόλιθος — ἡ καθαρεύουσα — εἶχε ἤδη μετατοπισθῆ. Ἄν ὁμως προσέξωμε τὰ ἴδια αὐτὰ σημεῖα ποὺ ἀποτελοῦν καὶ τὰ ἀντίστοιχα κέντρα τῶν ἄρθρων τοῦ Παλαμᾶ, θὰ ἰδοῦμε ὅτι οὐσιαστικὰ ἀνάγονται σὲ δυὸ κυρίως μεγάλα θέματα. Τὸ πρῶτο εἶναι ὅτι ἡ δημοτικὴ γιὰ τὸν Βλάχο, καὶ γιὰ σειρὰ ὀλόκληρη ἀπὸ λογίους, δὲ μπορούσε νὰ εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ γλώσσα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ ἀπὸ τὴν κοινὴ λαλούμενη, δηλαδὴ μιὰ γλώσσα ἤδη πλασμένη, παραδομένη στὴν κοινὴ χρῆση ἀπὸ τὸν μεγάλο τῆς πλάστη, τὸν λαό, καὶ τὸ δεύτερο εἶναι ὅτι τὴ γλώσσα τούτη δὲν ἔχομε τὸ δικαίωμα οὔτε νὰ τὴν ἀλλάξουμε οὔτε καὶ νὰ τὴ νοθεύουμε — ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ τὴν πλουτίζουμε μὲ νεολογισμούς, ὑπεξαίρωντας ἀπὸ τὸ λαὸ ἕνα προνόμιο ποὺ τὸ ἔχει κατ' ἀποκλειστικότητα. Σ' αὐτὰ τὰ δυὸ στηρίζονται ὅλες οἱ ἄλλες ἐπὶ μέρους διαφωνίες καὶ λεπτομερειακὲς ἀντιρρήσεις. Αὐτὴ τὴ γλώσσα τὴν πλασμένη, τὴν ἔτοιμη, τὴν παρθενικὴ, ὁ Βλάχος καὶ πολλοὶ μαζί του τὴ θεωροῦσαν πραγματικὰ ποιητικὴ, πρόσφορη γιὰ μικρὲς ποιήσεις, ἀφοῦ αὐτὴ συμβουλεύει τοὺς ποιητὲς νὰ γράφουν — καὶ ὁ ἴδιος εἶχε δώσει τὸ παράδειγμα καὶ εἶχε ἐπαινέσει μὲ θερμῆ, ὅπως εἶδαμε, τὰ πρότυπά της. Δὲν περνοῦσε ἀπὸ τὴ σκέψη τοῦ Βλάχου πὼς μιὰ καὶ ὑπῆρχε ἡ ἄλλη γλώσσα, ἡ λογία, ποὺ μπορούσε νὰ ἰκανοποιεῖ ὅλες τὶς ἀνάγκες τοῦ γραφομένου λόγου, θὰ ἔπρεπε νὰ πλασθῆ καὶ μιὰ νέα γλώσσα γιὰ νὰ τὴν ἐκτοπίσει ἀπὸ ὅσες θέσεις εἶχε καταχτήσει μὲ τὸ σπαθὶ τῆς κ' ὕστερα ἀπὸ ὀλόκληρον ἀγῶνα κατὰ τῶν ἀρχαϊστῶν.

Δὲν πέρασε δηλαδὴ ἀπὸ τὸ μυαλὸ τοῦ Βλάχου ἡ ιδέα — ὅπως δὲν πέρασε καὶ ἀπὸ τῶν δημοτικιστῶν τὸ κεφάλι — πὼς ἡ καθαρεύουσά του, ἡ γλώσσα ἡ δική του, θὰ γινόταν τὸ γεφύρι γιὰ μιὰν ἀκόμη ἀπλούστερη γλώσσα ποὺ θὰ ἐμείωνε τὴν ἀπόσταση τοῦ γραφομένου πεζοῦ λόγου ἀπὸ τὴν ποίηση καὶ τὴν ἀδιάλλαχτη διγλωσσία θὰ τὴ μαλάκωνε τόσο ποὺ θὰ ἔφτανε μιὰ μέρα ἡ διγλωσσία νὰ μὴν ὑπάρχει. Ἡ ἂν θὰ ὑπῆρχε κάποια διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ πεζὸ λογοτεχνικὸ ἢ ἐπιστημονικὸ κείμενο καὶ στὸν ἔμμετρο λόγο, ἡ διαφορὰ αὐτὴ νὰ εἶναι μόνο ἀποχρώσεως καὶ ὄχι γλωσσικοῦ ὑλικοῦ καὶ τυπικοῦ καὶ γραμματικῆς. Γι' αὐτὸ ἀποδεχόμενος τὴ διγλωσσία ὡς ἀναγκαία προϋπέθεση καὶ σύμφυτη μὲ τὸ εἶδος τοῦ λόγου, ἔβλεπε ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὴ δημοτικὴ σὰν ἕνα μέγεθος δοσμένο καὶ ἀπόλυτο ποὺ δὲν ἐπιδέχεται καμμιά ἐπέμβαση — γιὰτὶ ἡ ἐπέμβαση θὰ πρόδινε τὸ γλωσσικὸ αἰσθητήριον τοῦ λαοῦ — ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ θ' ἀναγνώριζε, φαντάζομαι, κάθε πρωτοβουλία στὸν λόγο ποὺ χρησιμοποιοῦσε τὴν καθαρεύουσα. Πρῶτα πρῶτα γιὰτὶ ἡ καθαρεύουσα εἶχε μιὰ στερεὴ γραμματικὴ ποὺ ἔθετε αὐτὴ τοὺς περιορισμούς της, ματαιώνοντας ἔτσι κάθε αὐθαιρεσία, κ' ὕστερα γιὰτὶ ἡ γλώσσα αὐτὴ, στὸ κάτω-κάτω δὲν ἦταν ἡ λαλούμενη ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ ἀλλὰ ἡ γραφόμενη, ἡ γλώσσα τῆς μορφώσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ἐπομένως τὸν κύριο λόγο ἔχει ὁ ἄνθρωπος τοῦ πνεύματος κι ὄχι ὁ ἄνθρωπος τοῦ βουνοῦ καὶ τῆς ἀγορᾶς. Γιὰτὶ τώρα ἡ τελευταία αὐτὴ γλώσσα ἐθεωρεῖτο ὡς πλουσιώτερη ἀπὸ τὴ «γλώσσα τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων» δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἐξηγηθῆ.

Ὁ Παλαμᾶς — καὶ στέκομαι στὸν Παλαμᾶ μᾶλλον παρὰ στὸν Ψυχάρη, γιὰτὶ αὐτὸς ἔχει δώσει στὸ δημοτικιστικὸ κήρυγμα, ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα, τὸν κορμό, τὶς σάρκες καὶ τὸ αἷμα — ἐλέγχοντας τὶς γνώμες τοῦ Βλάχου, θὰ μπορούσε νὰ δώσει τὴν ἀπάντηση ποὺ γιὰ δεκαετίες ὀλόκληρες δὲν ἔδωσε ὁ δημοτικισμὸς καὶ γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο συντήρησε τὴν ἀγῶνα μάχη κι ἀπομάκρυνε ἀπὸ τὸ ἔργο τῆς πολιτιστικῆς ἀνόδου τὴ σύρροπη συμβολὴ σημαντικώτατων στοιχείων τοῦ πνευματικοῦ μας πολιτισμοῦ. Θὰ μπορούσε δηλαδὴ νὰ τονίσῃ ὅτι ὁ δημοτικιστικὸς ἀγῶνας εἶναι περισσότερο ἕνα κίνημα συγχρονισμοῦ στὴ νέα φάση τῆς ζωῆς τῆς ἐθνότητος παρὰ μιὰ ἀδιάλλαχτη ἀνατροπὴ, πὼς ἡ δημοτικὴ δὲν ἔχει καθόλου σκοπὸ νὰ ἀγνοή-

ση όσα ή καθαρεύουσα επέβαλε κι άποκρυστάλλωσε σέ γλωσσική πραγματικότητα, άλλ' ότι χρησιμοποιώντας τὰ στοιχειά τούτα θά προσπαθήση νά τὰ πλουτίση ακόμη περισσότερο με τόν παραμελημένο γλωσσικό θησαυρό του λαού, πώς ή νέα αυτή γλώσσα για νά θαδίση χρειάζεται αναντίρρηση κάποιον όπλισμό, τυπικό και γραμματικό, που θά έξομαλύνη τις έξοχές, θά κατευνάση τις ιδιωματικές άνταρσίες, θά λειάνη τὸ δρόμο που είναι σπαρμένος με τὰ χαλίκια τῶν ατομικών άσυδοσιών, πώς, βέβαια, ό λαός είναι ό μέγας γλωσσοπλάστης μὰ πώς θά πρέπει τόν λαό τούτο νά τόν μορφώσουμε άρκετά για νά διευκολυνθῆ στο έργο τούτο τὸ γλωσσοπλαστικό, γιατί στην κατάσταση τῆς άπαίδευτης άφέλειας που βρισκόταν, τὸ γλωσσοπλαστικό του έργο άδρανεί άφου δέν έχει άνάγκες έκφραστικές και ή λεκτική αὐτάρκεια δέν άποτελεῖ ένδειξη ένεργείας πνευματικής αλλά στασιμότητας. Κι ακόμη πώς ούτε που πέρασε από τῆ σκέψη τῶν διαλαλητῶν τῆς νέας γλώσσας ότι μιὰ γλώσσα μπορεί νά προχωρήση άσύδοτα, χωρίς κανόνες, γραμματική, τυπικό. Καί τούτο : πώς όλα τούτα θά ρυθμιστούν άνάλογα με τις δεχτικές ικανότητες του λαού που για χάρη του θά γίνη ή γλωσσική μεταρρύθμιση —μεταρρύθμιση όμως κι όχι επανάσταση λογίων κατὰ του γλωσσικού αίσθήματος αὐτοῦ του ίδιου του λαού.

Είδαμε όμως πώς άπάντησε ό Παλαμάς στο αίτημα για τῆν άνάγκη τῆς γραμματικής, (κάτι που ό Ψυχάρης ένιωσε από τῆν πρώτη στιγμή κ' ένα από τὰ πρώτα του μελήματα ήταν ή σύνταξη τῆς Ρωμαϊκής Γραμματικής, όσο κι αν τὸ πείραμά του μένει στην περιοχή τῶν άπαράδεκτων εισηγήσεών του για τῆ μορφωση γραπτοῦ δημοτικού λόγου). Ό Παλαμάς άπάντησε με τῆν ποιητικῆν άνάγκη τῆς άσυδοσίας. Δέκα χρόνια άργότερα, στα 1902, στη μελέτη του για τόν Σολωμό (Ἡ Κριτική και ό Σολωμός — Θέματα για ξετύλιγμα) όταν ό ριζοσπαστικός φανατισμός υποχώρησε στην έμπειρία, θά διατυπώση γνώμη ριζικά διάφορη : «...Έπειτα ή γραμματική του Σολωμοῦ. Τὸ θέμα τούτο δίνει άφορμή σέ στοχασμούς σημαντικούς. Κι ἄς τῆν περιφρονούν τῆ γραμματική, δηλαδή τῆ λογική και τῆν άρμονία τῆς γλώσσας, και κάθε σκέψη για κείνη, οί άποκλειστικοί όπαδοί του γλωσσικού ατομισμού, που σέβονται τῆ γλώσσα όσο και μιὰ γάτα ένα

κουρέλι που τῆς ρίχνεις για νά παίξη... (*)». Καί λίγες άράδες πιο κάτω : «Και δέν πρέπει νά λησμονηθῆ τούτο : όσο ή ποίηση του Σολωμοῦ άνυψώνεται, τόσο ή γλώσσα του γίνεται κανονικώτερη, δηλαδή δασκαλικώτερη (**) (καθώς τόν έννοούν τὸ δασκαλισμό οί άποκλειστικοί όπαδοί του γλωσσικού ατομισμού, δηλαδή τῆς έλευθερίας νά ράφτη και νά ξηλώνη ό καθένας μας, για νά μη του λείπη δουλειά, κι από μιὰ γραμματικῆ τῆς ώρας και τῆς στιγμῆς, κατὰ τῆν ξεχωριστή του δίψα τῆς στιγμῆς και τῆς ώρας)». Καί ό Παλαμάς, άποκαρδιωμένος ασφαλώς με τὰ όσα άνυπόταχτα και άσύδοτα έπιχειροῦνταν εις βάρος τῆς γλώσσας, στον πρόλογο τῶν Γραμμάτων του, που είναι γραμμένος ένα χρόνο άργότερα από τὰ παραπάνω κείμενα, φιλοτιμεῖται νά διαψεύση ακόμη έμφαντικώτερα αὐτὰ τὰ περι ύποκειμενικών διαθέσεων που είχε ύποστηρίξει στα ἄρθρα του 1892. Χρησιμοποιεῖ μάλιστα λέξεις που υπενθυμίζουν τὸ παλιὸ κήρυγμα τῆς «έξ ύποκειμένου αίσθήσεως» για νά είναι ή αὐτοαναίρεση (σκόπιμα; , άνεπίγνωστα;) περισσότερο έμφαντική : «Κανονισμένη (γλώσσα) θά πῆ σύστημα και μέθοδο και γνώση θετική και έξ άντικειμένου (***) , όχι τὰ ύποκειμενικά γούστα και τὰ κομπογιαρνίτικα, σύμφωνα με τῆν κοντῆ ματιὰ του ένός και με τῆν τυφλῆ γνώμη του άλλου... και τόν τέτοιο κανονισμό τόν έμποδίζει ή όλότελα ύποκειμενική γλώσσα και τόν κανονισμό έμποδίζοντας, έμποδίζει αὐτὸ τὸ δρόμο, και ζητάει τὰ πόδια νά κόψη τῆς Ἰδέας (****).

Δέ θάπρεπε, λοιπόν, διόλου νά κατηγορηθῆ ό Βλάχος αν στην πρώτη κριτικῆ έπαφή του με τῆ δημοτικῆ γλώσσα, και με «τὰ άχαρακτήριστα στιχουργήματα πρωτοπείρων στιχοπλόκων και άπτέρων νεοσσών οί όποιοι ἴσως είναι, κατὰ μέγα μέρος, οί μετασχόντες του έφετεινοῦ «Φιλαδελφείου» —καθώς όμολογεῖ ό ίδιος ό Παλαμάς στην ίδια σειρά τῶν ἄρθρων του στην Ἐφημερίδα— μίλησε όπως μίλησε και έκρινε όπως έκρινε και έθορυβήθη όπως έθορυβήθη. Ένας άνθρωπος που άνάλωσε τῆ ζωή του για τῆ μορφοποίηση μιᾶς γλώσσας που θά τῆ χρησιμοποιήσουν για πολλά ακόμη χρόνια και μετὰ τὸ κήρυγμα του Ψυχάρη οί φανατικώτεροι από τούς δημο-

(*) Γράμματα, Τόμ. Α', σελ. 39.

(**) Ὑπογραμμισμένα από τόν ίδιο.

(***) Ὑπογραμμισμένο από τόν ίδιο.

(****) Αὐτ. σελ. θ'.

τικιστές, κι ανάμεσά τους πρώτος και καλύτερος ο Παλαμάς, ούτε εύκολο θά ήταν, ούτε και λογικό, ούτε και συνεπές με τον ίδιο του τον εαυτό, αν έμενε αδιάφορος μπροστά σ' ό,τι φανερώνεται απειθάρχητο και ανεξέλεγκτο. Έπειτα ή αντιρομαντική ψυχολογία του Άγγελου Βλάχου δεν έπαιξε ασφαλώς μικρό ρόλο στην αυστηρή του στάση απέναντι ενός κινήματος που έδινε όλες τις υποσχέσεις της περιπέτειας και καμμιά στερεή λαβή με ό,τι ο ίδιος επέστυε ως γλωσσική πραγματικότητα. Δεν είναι δίκαιο ούτε και τίμιο να κατηγορούμε σήμερα τον Άγγελο Βλάχο για τη δυσπιστία του απέναντι μιας απλαστής γλώσσας όταν ολόκληρη την πίστη του κι ολόκληρη την εμπιστοσύνη του, που την επικύρωσε με πνευματική ενέργεια δεκαετιών, την είχε αφιερώσει σ' ένα γλωσσικό ιδεώδες που απέδωσε, απέδιδε και εξακολουθούσε ν' αποδίδει — στον πεζό λόγο — καρπούς αξιόλογους παρά την παρεμβολή της νέας γλώσσας που σαν νέα μάζεψε γύρω της την πνευματική νεότητα του έθνους.

Η μάχη των δημοτικιστών προς την καθαρεύουσα αν υπήρξε στη γενικότερη προοπτική της δικαιολογημένη, αδικαιολόγητη θά μείνη στην πνευματική της πορεία ή αδυναμία των ήγετών του κινήματος ν' αντιληφθούν τον ιστορικό ρόλο της καθαρεύουσας σε μια δημιουργική στιγμή του έθνικου βίου. Γιατί η καθαρεύουσα υπήρξε ο αναγκαίος, ο αναπόφευκτος ενδιάμεσος σταθμός για την προκοπή της δημοτικής. Αυτή, η καθαρεύουσα, περισυνέλεξε, συστηματοποίησε και κατέταξε το γλωσσικό υλικό απ' όπου πορίσθηκε η δημοτική τον κυριώτερο της πλούτο για να γίνη, όπως πάει να γίνη, γλώσσα αυτόαρκης. Η καθαρεύουσα ξεκαθάρισε το έδαφος, παραμέρισε τον αρχαϊκό σχολαστικισμό, ξεδιάλεξε ό,τι έπρεπε να ξεδιαλέξη, θησαύρισε ό,τι έπρεπε να θησαυρίσει και δημιούργησε σιγά-σιγά ένα απόθεμα απ' όπου εξακολουθεί ακόμη ν' αντλεί ή δημοτική και να

πλουτίζεται και ν' αντρώνεται και κατορθώνει να μην είναι μόνο ή παρθενική γλώσσα του βουνού και της στάνης αλλά ένα όργανο που μπορεί ν' ανταποκριθή στις σύνθετες έννοιες που αξιώνει ο σημερινός τεχνικός πολιτισμός. Ένα από τα πιο μεγάλα σφάλματα του Ψυχάρη — το έγραψα κι άλλου, τώρα πρόσφατα, απ' αφορμή την είκοστή επέτειο του θανάτου του — κι όχι μόνο του Ψυχάρη αλλά και των πρώτων φανατικών όπαδών του, είναι ότι, έχοντας ένα γλωσσικό θησαυρό στα χέρια τους, μαζεμένο με σοφία και με κάματο, σχηματισμένον με αληθινόν έρωτα προς τη γλώσσα όχι σαν ιδίωμα αλλά σαν όργανο έκφραστικό, αγωνίστηκαν φανατισμένα, δηλαδή τυφλά, να τον σκορπίσουν, να τον αφίσουν αδρανή και άνεργο, από ένα πνεύμα δημοτικού πουριτανισμού που αν έμελλε ν' άχθη στις άκραιοις του συνέπειες, θά μάς ανάγκαζε να καταφύγουμε στο φιλέρημο καλύβι, έρημίτες από ποινή, αφού ή άναπνοή μας σε πλατύτερους όρίζοντες όπου ανανεώνεται το αίμα με τ' όξυγόνο του πνεύματος, θά ήταν σχεδόν αδύνατη. Κ' ή άντρική περπατησιά του έθνους μας θά έμενε νηπίου παραπάτημα.

Ο Άγγελος Βλάχος βοήθησε το έθνος του να περπατήσει με σιγουριά κι αυτοπεποίθηση σε μιάν εποχή όπου και το να είναι άπλωθ όρθιο έθεωρείτο κατάκτηση. Και το έργο του — «έργον χρηστόν, όρμηθέν από άγαθής πάντοτε γνώμης και προς άγαθόν βαδίσαν σκοπόν διά της άπαραβάτου ευθείας» (*) — πρόκειται σαν μιάν παρότρυνση προς τον άκάματο κι άνιδιοτελή πνευματικό μόχθο.

ΑΙΜ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΣ

5 - 11 του Δεκέμβρη 1949

(*) Από τη σεμνή απάντησή του στην προσφώνηση της Έπιτροπής που του πρόσφερε άκαμνηστικό για την πενηνταετηρίδα του δώρο — όρειχάλκινο αντίγραφο του άγάλματος του Σείληνου που βρίσκεται στο Μουσείο της Φλωρεντίας. (Χρονικά των έφημερίδων της έποχής).

